

The Process of Acting and Operational Action of Iraq's Popular Mobilization Forces (2014-2021)

Amir Niakoe

Associate Professor of International Relations, University of Guilan, Guilan, Iran.

niakoe@gmail.com

Saeed Pirmohammadi

Corresponding Author, PhD Student in International Relations, University of Guilan,

Guilan, Iran. saeedpirmohammad@yahoo.com

Abstract

The Popular Mobilization Forces (PMF) uprising entered the Iraqi equation in 2014 in response to the emergence of clear signs of the collapse of the two main characteristics of the national government, namely territorial control and the monopoly on the use of superior military power and the regular army. The organization achieved significant success on the ground in the fight against ISIS and, despite internal and external opposition, joined the Iraqi Armed Forces and defined new missions. The main question of the present article is what changes has taken place in the process of active of the PMF from its establishment until 2020? Findings show that the popular mobilization activism has evolved from a non-governmental paramilitary actor to a multidimensional government actor and that the organization has integrated many of its former missions through integration into the armed forces while transforming the Iraqi military-security context. Has also followed. The present article is of explanatory type and the required information is collected by library method and referring to valid internet sources.

Keywords: *Popular Mobilization Forces, State, Non-State Arm Actors, Iraq, Iran*

روند بازیگری و کنش عملیاتی حشدالشعبی در عراق (۲۰۲۱-۲۰۱۴)

سیدامیر نیاکوئی

دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران. niakoe@gmail.com

سعید پیرمحمدی

نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.
saeedpirmohammad@yahoo.com

چکیده

«حشد شعبی» در سال ۲۰۱۴ در واکنش به ظهور نشانه‌های بارز اضمحلال دو شاخصه اصلی دولت ملی، یعنی کنترل سرزمین و انحصار بهره‌مندی از قدرت نظامی فائقه و ارتش منظم وارد صحنه معادلات عراق شد. این تشکیلات در صحنه میدانی مبارزه علیه داعش موفقیت‌های قابل توجهی را به دست آورد و به‌رغم مخالفت‌های داخلی و خارجی، ضمن ادغام در نیروهای مسلح عراق مأموریت‌های جدیدی را نیز برای خود تعریف کرد. پرسش اصلی مقاله حاضر این بوده که «چرا روند کنشگری حشد شعبی از زمان تأسیس تا سال ۲۰۲۰ از یک بازیگر شبه‌نظامی غیردولتی به بازیگر دولتی چندبعدی تغییر یافته است؟» در این ارتباط، این فرضیه به آزمون گذاشته شده است که تحت تأثیر تشدید ضعف و فروماندگی دولت در عراق و دخالت دو عنصر تعارض گروه‌های قومی- مذهبی، انشعابات درونی حشد شعبی و ایفای نقش بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی روند بازیگری و کنشگری عملیاتی حشد شعبی تغییر یافته است. مقاله حاضر از نوع تبیینی بوده و اطلاعات موردنیاز به روش کتابخانه‌ای و مراجعه به منابع اینترنتی معتبر گردآوری شده است.

واژه‌های کلیدی: حشد شعبی، دولت، بازیگران شبه‌نظامی غیردولتی، عراق، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۱۹ تاریخ بازبینی: ۱۴۰۰/۰۷/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۱۸

فصلنامه روابط خارجی، سال ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صص ۵۷۱-۵۹۵

مقدمه

فتوای جهاد کفایی آیت‌الله سیستانی در ژوئن ۲۰۱۴ در پاسخ به تهدیدات امنیتی داعش، مبنای شکل‌گیری گروه‌های داوطلب مردمی را به‌عنوان تشکیلاتی مؤثر و تعیین‌کننده در صحنه معادلات عراق و منطقه فراهم کرد. در پی سقوط موصل به دست داعش «نوری مالکی»^۱ با اشغال یک‌سوم خاک عراق و ریزش حدود یک‌چهارم ارتش عراق مواجه شد و به‌سرعت مجوز فعالیت هفت گروه شبه‌نظامی «سازمان بدر»^۲، «عصائب اهل الحق»^۳، «کتاب حزب‌الله»^۴، «کتاب سیدالشهدا»^۵ و «کتاب امام علی»^۶ را صادر کرد. «نیروهای بسیج مردمی»^۷ که با عناوینی چون «حشد شعبی»^۸، «کمیتة بسیج مردمی»^۹ و «واحد‌های بسیج مردمی»^{۱۰} نیز شناخته می‌شوند، از آن زمان تاکنون نقش برجسته‌ای را ایفا کرده‌اند. در شکل‌گیری و تداوم این سازوکار عوامل متعددی همچون ساخت قبیله‌ای و مذهبی عراق، رقابت‌های سیاسی داخلی، تقابل ژئوپلیتیک منطقه‌ای و مداخله قدرت‌های جهانی

-
1. Nuri al-Maliki
 2. Badr Organization
 3. Asa'ib Ahl al-Haqq
 4. Kata'ib Hezbollah
 5. Kata'ib Sayyid al-Shuhada
 6. Kata'ib al-Imam Ali
 7. The Popular Mobilization Forces (PMF)
 8. Al-Hashd Ash-Sha'bī
 9. The People's Mobilization Committee (PMC)
 10. The Popular Mobilization Units (PMU)

تأثیر داشته‌اند. حشد شعبی الگوی نوینی از مناسبات میان ساختار دولتی و شبه‌نظامیان را برجسته نموده است. این روابط در دورهٔ پس از شکل‌گیری حشد تحت تأثیر متغیرهای داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی وضعیت متفاوتی را تجربه کرده است. به‌عنوان مثال، با نخست‌وزیری «نوری مالکی»، «حیدر العبادی»^۱ و «مصطفی الکاظمی»^۲ روند بازیگری و کنش عملیاتی حشد دستخوش تغییر شده و در کنار آن، دغدغه‌ها و ملاحظات امنیتی بازیگران خارجی به‌ویژه ایران و آمریکا هر یک به‌نوعی مناسبات حکومت مرکزی و حشد را در مقاطع مختلف متأثر ساخته است. مقاله حاضر درصدد مطالعهٔ روند تحول و تکامل مناسبات دولت عراق و حشد شعبی و تبیین کنشگری حشد از زمان تأسیس تا سال ۲۰۲۰ است و با بهره‌گیری از ادبیات گروه‌های مسلح غیردولتی و تأثیرات دولت‌های شکست‌خورده و ضعیف بر شکل‌گیری و تداوم چنین گروه‌هایی روند مذکور را به‌صورت تئوریک و تحلیلی بررسی می‌کند.

ادبیات موضوع

دربارهٔ کنشگری بازیگران شبه‌نظامی در عراق و ایفای نقش حشد شعبی در فضای پس از ظهور، قدرت‌یابی، قلمرو گسترده و تضعیف داعش، مقالات و تحلیل‌های متعددی به رشتهٔ تحریر درآمده است. «احرام»^۳ (۲۰۱۱) در کتاب «شبه‌نظامیان شبه‌رسمی»^۴ به ماهیت و مختصات بهره‌گیری دولت‌های ضعیف از شبه‌نظامیان شبه‌رسمی، نظامی‌نماها و جنگ‌سالاران پرداخته و به‌طور خاص به وضعیت شبه‌نظامیان در عراق دورهٔ صدام اشاره کرده است. «کاتز»^۵ (۲۰۱۸) معتقد است حشد با خروج پیروزمندانه از جنگ با داعش، مشروعیت یافت و مهیای ورود به رقابت‌های سیاسی شد. «گل‌محمد»^۶ (۲۰۲۰) در پژوهش خود با تمرکز بر روابط

1. Haider al-Abadi

2. Mustafa Al-Kadhimi

3. Ahram

4. Quasi-official militias

5. Katz

6. Gulmohamad

حشد با دولت اصلی حامی خود یعنی ایران معتقد است ظهور داعش این فرصت را در اختیار شبه‌نظامیان شیعی در عراق قرار داد تا دستگاه‌های امنیتی و نظامی این کشور را به گونه‌ای شکل دهند که در روند سیاست‌گذاری حضور مؤثر و فعالی داشته باشند. «مالک»^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش خود بر نقش آیت‌الله سیستانی و جدایی واحدهای حشد عتبات از بدنه حشد شعبی تأکید کرده است. از نظر او، اختلاف اصلی متوجه طرفداری حشد عتبات از حاکمیت عراق و مخالفت آن با هرگونه طرح نیابتی خارجی است. «بداوی»^۲ (۲۰۲۰) معتقد است الکاظمی با استفاده از کمپین فشار حداکثری آمریکا و همچنین احساسات ضدایرانی در جنبش اعتراضی سال ۲۰۱۹ در مرکز و جنوب عراق، در تلاش برای اعمال فشار بر شبه‌نظامیان و قاعده‌مند کردن رفتار آن‌ها بوده است.

همچنین در میان منابع فارسی «حامدآزاد» (۱۳۹۹) به بررسی الگوی تشکیل و تحدید حشد شعبی در عراق پرداخته است. از منظر وی، حشد بر اساس ضرورت در عراق شکل گرفت، اما گروه‌بندی‌های سیاسی- مذهبی داخلی در این سازمان و دشواری عملکرد آنان، حکومت مرکزی عراق را به سمت تلاش برای تضعیف آن از طریق کوچک‌سازی و انتظام‌بخشی، کنترل تحرک زمینی یگان‌ها و نگهداری و به‌کارگیری تسلیحات سوق داد. چنانچه مشخص است هیچ‌یک از آثار و نوشته‌های موجود روند تحول بازیگری حشد شعبی و عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار بر آن را مورد بررسی قرار نداده‌اند.

۱. چارچوب مفهومی

دولت‌ها برای مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی انواع نیروهای امنیتی را به کار می‌گیرند. چنین تشکیلاتی مشتمل بر انواع ارتش‌های منظم^۳ (از جمله ارتش، نیروی دریایی و هوایی) و اقسام نیروهای کمکی^۴ از جمله واحدهای نظامی نما^۵ و

1. Malik

2. Badawi

3. Regular Military

4. Auxiliary Forces

5. Paramilitary Units

شبه‌نظامیان^۱ می‌شود. شبه‌نظامیان طرفدار حکومت^۲ گروه‌های مسلحی هستند که از سوی دولت (ملی یا فراملی) حمایت مالی می‌شوند؛ ولی بخشی از نیروهای امنیتی رسمی و منظم به حساب نمی‌آیند و دارای سطوحی از سازمان‌دهی هستند (Butler et al., 2014, p. 813). در مقابل، نظامی‌نمایان واحدهای امنیتی نظامی هستند که تحت حمایت دولت مرکزی آموزش دیده و سازمان یافته‌اند تا از ارتش منظم پشتیبانی کنند یا جایگزین آن‌ها شوند؛ با این حال، به‌طور رسمی جزئی از نیروهای مسلح یک کشور محسوب نمی‌شوند. این نظامیان نسبت به ارتش‌های منظم، از حیث قابلیت بسیج‌شوندگی و مقابله با چالش‌های داخلی فراروی دولت‌ها گزینه کارآمدتری را ارائه می‌دهند. به این ترتیب، تفاوت این دو گروه از نقش متمایز آن‌ها در ساختارهای دولتی نشئت می‌گیرد؛ نظامی‌نماها ارتباطات رسمی با حکومت دارند (هرچند خارج از زنجیره منظم فرماندهی و کنترل ارتش) و در مقابل، شبه‌نظامیان از طریق دولت‌ها بسیج می‌شوند یا اینکه فعالانه به خود شکل می‌دهند.

بنابراین، در هر دو سناریو شبه‌نظامیان از حکومت یا دولت حامی حمایت و در عین حال پیوند غیررسمی یا نیمه‌رسمی خود را با آن حفظ می‌کنند. دیگر اینکه، غالب نظامی‌نمایان بدیل یا نیروی موازنه‌گر نیروهای مسلح رسمی به شمار می‌روند؛ بر این اساس، عملکردهای امنیتی نسبتاً منظمی را به عهده دارند. در مقابل، شبه‌نظامیان نمی‌توانند به‌طور مستقل کارکرد منظمی را بر عهده گیرند، بلکه طیف وسیعی از کارویژه‌های نامنظم را دنبال می‌کنند. از این‌رو، دولت به جهت ارتباط نزدیک‌تر با قوه مجریه، کنترل بیشتری بر نظامی‌نمایان دارد. برعکس، شبه‌نظامیان به جهت وضعیت نیمه‌رسمی یا غیررسمی از سطح استقلال بیشتری برخوردارند (Bohmelt & Clayton, 2017, pp. 2-3). جدول ۱ وجوه تمایز نیروهای نظامی‌نما و شبه‌نظامیان طرفدار حکومت را نشان می‌دهد.

1. Militias

2. Progovernment Militias (PGMs)

جدول ۱. نیروهای نظامی کمکی؛ نیروهای نظامی نما و شبه‌نظامیان طرفدار حکومت

شبه‌نظامیان طرفدار حکومت	نیروهای نظامی نما	
نیمه‌رسمی / غیررسمی	رسمی	پیوند با دولت
ترجیحاً فعالیت‌های غیرمنظم	فعالیت‌های منظم و غیرمنظم	کارکردها
بالا	پایین	خودمختاری از حکومت
جنجاوید سودان	ژاندارمری ملی فرانسه، پلیس ملی اسرائیل، گارد ملی و نزواتا، کارابینیری ایتالیا	مصادیق

(Bohmelt & Clayton, 2017, p. 2)

ساختار اجتماعی و سیاسی ناهمگون نیز به‌نوبه خود دامنه کنش عملیاتی بازیگران مسلح غیردولتی را افزایش می‌دهد. روایت غالب مبتنی بر این است که گروه‌های شبه‌نظامی غیردولتی در نتیجه ضعف نهاد دولت شکل می‌گیرند و تحول و گسترش می‌یابند. با این حال، در نتیجه گسترش گروه‌های مزبور عناصر و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده دولتی دچار ضعف بیشتری می‌شود. درواقع، تشدید بی‌ثباتی، ایجاد وضعیت جنگ داخلی و در نتیجه احتمال بالای سقوط نظام سیاسی در دولت‌های ضعیف و شکننده، حکومت مرکزی را ناگزیر می‌کند که به شبه‌نظامیان و نظامی‌نماها متوسل شوند. از این منظر، شبه‌نظامیان برای رهبران دولت‌های ضعیف و شکننده در مدیریت و کنترل بی‌ثباتی‌ها، شورش‌ها و جنگ‌های داخلی و ترمیم نسبی شکاف‌های ایجادشده میان دولت و ملت و دولت- ارتش گزینه‌ای مقرون‌به‌صرفه محسوب می‌شوند. فعالیت‌های بازیگران مسلح غیردولتی، دولت‌ها را به‌زانو درمی‌آورد و عملاً آن‌ها را به دامن دولت‌های شکست‌خورده^۱ می‌کشاند. به دلیل خشونت اعمال‌شده توسط این گروه‌ها، نهاد حاکمیت در این کشورها تا حدودی ماهیت خود را از دست می‌دهد. ماهیت دولت تأمین امنیت برای مردم است؛ درحالی‌که این امر تضمین نمی‌شود. کمبود یا نبود زیرساخت‌ها نیز به ناکامی دولت در انجام کارویژه‌هایش دامن می‌زند.

از جمله کارویژه‌های اساسی دولت- ملت‌ها، تأمین ارزش‌های سیاسی موردنیاز شهروندان خود از قبیل امنیت، آموزش، ایجاد چارچوبی قانونی برای نظم و سیستمی فدرالی برای اعمال آن است. دولت‌های شکست‌خورده از انجام چنین

تعهداتی ناتوان هستند. آن‌ها در برابر بازیگران مسلح غیردولتی و سایر بازیگران غیررسمی کارایی خود را به‌عنوان تأمین‌کنندگان ارزش‌های سیاسی از دست می‌دهند. شهروندان برای تضمین امنیت خود و غلبه بر ترس ناگزیر از پناه بردن به بازیگران غیررسمی هستند (ذوالفقاری و عمرانی، ۱۳۹۸، ص. ۳۷). استخدام شبه‌نظامیان به‌عنوان نیروی نیابتی این امکان را در اختیار نیروهای یادشده قرار می‌دهد که مانع تشکیل دولت مرکزی قدرتمند شوند (Buddhika et al., 2017, p.56).

در جریان شکل‌گیری، تداوم و تحول یا تغییر شکل بازیگران مسلح غیردولتی با عنایت به ناتوانی‌های دولت‌های شکست‌خورده در انجام کارویژه‌های رسمی، بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی نقش محوری ایفا می‌کنند. بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی می‌توانند با تبدیل دولت‌های شکست‌خورده به عرصه جنگ نیابتی، افزایش نقش و جایگاه بازیگران مسلح غیردولتی را تسهیل نمایند. در این ارتباط، بازیگران منطقه‌ای به‌واسطه پیوندهای فرهنگی و مذهبی با هویت‌های فروملی از نوعی مزیت راهبردی در مقایسه با بازیگران خارجی و قدرت‌های مداخله‌گر برخوردارند. این امر دست آن‌ها را در بهره‌گیری از بازیگران مسلح غیردولتی به‌عنوان اهرم فشار سیاسی باز می‌گذارد. در مقابل، قدرت‌های خارجی برای مقابله با روند شکل‌گیری، تداوم یا تغییر شکل و ادغام بازیگران مسلح معارض در ساختار رسمی دولتی از اهرم‌های فشار سیاسی و اقتصادی خود علیه حکومت مرکزی بهره می‌گیرند. مجموعه این شرایط روند ادامه حیات و تغییر ماهیت و شکل این گروه‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۲. حشد بازیگر شبه‌نظامی غیردولتی

در فضای پس از سقوط داعش، نیروهای حشد به‌عنوان جایگزین ارتش چندپاره عراق عمل کردند. نوری مالکی، فرمانده وقت نیروهای مسلح عراق که به‌سرعت با بسیج، تجهیز، تسلیح و عملیاتی شدن نیروهای مردمی روبه‌رو شد، از این نیروها خواست خلأ امنیتی ناشی از نفوذ داعش و ریزش ارتش عراق را پر کنند. قابلیت‌های محدود حکومت مرکزی^۱، درجه بالای بی‌ثباتی نهادی^۱ و استمرار و

1. State Capacity

تعمیق تعارضات داخلی،^۲ توسل به گزینه شبه‌نظامیان را گریزناپذیر می‌کرد. حشد شعبی با برخورداری از ۱۳۰ تا ۱۵۰ هزار نیروی نظامی که در ۵۰ گروه مختلف سازمان یافته بودند می‌توانست خلأ مزبور را پوشش دهد (Hannah, 2019). به‌رغم آنکه شیعیان بدنه و ساخت اصلی این گروه را تشکیل می‌دهند، حضور سایر گروه‌های قومی - مذهبی از جمله اکراد ترکمن، اهل سنت، مسیحیان و ایزدی‌ها مقبولیت عمومی این تشکیلات را به میزان قابل ملاحظه‌ای بالا برد.

مناطق عملیاتی حشد مشتمل بر بغداد^۳، بابل^۴، دیاله^۵، صلاح‌الدین^۶، الانبار^۷ و همچنین شهر کرمه^۸ در نزدیکی شهر فلوجه^۹ بود. نیروهای حشد در آزادسازی مناطقی چون جرف النصر^{۱۰}، آمرلی^{۱۱}، الضلوعیه، بلد، دیاله، الدور، العلم، ناحیه البغدادی، تکریت^{۱۲}، الانبار و موصل^{۱۳} از سیطره داعش نقش فعالی ایفا کردند. حضور این نیروها در مناطق مرزی عراق و سوریه در استان الانبار دستاورد قابل توجهی برای محور مقاومت به همراه داشت. ایست‌های بازرسی حشد در امتداد بزرگراه‌های اصلی منطقه قائم و گذرگاه مرزی امام علی (ع) که تحت کنترل نیروهای کتائب حزب‌الله قرار دارد، بازسازی و احیای خط زمینی تهران- بغداد- دمشق را تسهیل نمود. حضور در الانبار شرقی و مرکزی، حشد را قادر ساخت از بزرگراه‌های مرزی میان الانبار- بغداد و الانبار- کربلا و قسمت غربی این استان

1. Institutional Instability

2. Civil Conflict

3. Bagdad

4. Babil

5. Diyala

6. Salah ad-Din

7. Al-Anbar

8. Karamah

9. Falludscha

10. Jurf Sakhar

11. Amerli

12. Tikrit

13. Mossul

در مجاورت مرز سوریه عبور کند. منطقه الانبار غربی در امتداد مرزهای عراق و سوریه حدفاصل گذرگاه مرزی الولید^۱ و منطقه القائم نیز به واسطه انسداد محور التنف^۲ به دست نیروهای آمریکایی برای محور مقاومت از اهمیت ویژه‌ای در معادلات آینده برخوردار است (Knights, 2019, p. 3).

استقرار این نیروها در مناطق مورد مناقشه حکومت مرکزی عراق با اقلیم کردستان در شمال و شمال شرق عراق توانست طرح‌هایی چون تحکیم نفوذ اکراد بر استان راهبردی کرکوک و به تبع آن تسهیل مقدمات استقلال اقتصادی اقلیم را عقیم سازد (IISS, 2019, p. 141). چالش عمده فراروی حشد در شرایط پس از تضعیف داعش در عراق این بود که در صورت ادغام کامل در ساختار سیاسی و امنیتی، میزان آزادی و استقلال عمل سازمان در صحنه داخلی عراق و نقش مکمل و میانجی آن در حلقه اجزای محور مقاومت تحت الشعاع قرار می‌گرفت. عدم حضور در ساختار رسمی نیز با واکنش گروه‌های معارض داخلی از جمله اهل سنت و کردها و بازیگران خارجی به ویژه آمریکا، اروپا، ترکیه، عربستان سعودی و امارات متحده عربی مواجه می‌شد. از این منظر، ایفای نقش حشد به عنوان یک بازیگر مسلح غیردولتی (نقش اولیه)، کنشگری دولتی (نقش فعلی) و حرکت به سمت وضعیت بهینه و مطلوب، یعنی کنشگری در محیطی بینابین با حفظ اختیارات و درجه استقلال، روند بازیگری و کنش عملیاتی این سازمان را تعیین می‌کند.

۳. حشد جزئی از نیروهای مسلح عراق؛ دیدگاه‌های داخلی و خارجی

در شرایط پس از افول قدرت داعش، گزینه‌هایی چون انحلال، ادغام، خلع سلاح و کنترل برای آینده حشد شعبی مطرح شد که هر کدام به تناوب از سوی موافقان و مخالفان داخلی و خارجی برجسته گشت. مخالفان با استناد به بند «ب» ماده ۹ قانون اساسی عراق که اعلان می‌دارد تشکیل نیروهای شبه نظامی خارج از چارچوب نیروهای مسلح ممنوع است، ماهیت وجودی حشد را در شرایط پس از

1. Al Waleed border crossing

2. At-Tanf

افول داعش مورد تردید قرار می‌دهند. در عرصه داخلی، مقتدی صدر با خطاب قرار دادن حشد به‌عنوان «شبه‌نظامیان نابخرد»^۱ در فوریه ۲۰۱۷ خواستار انحلال آن‌ها شد. طرفداران صدر بر این باورند که ایران در دوگانه نوری مالکی و جیش‌المهدی جانب مالکی را گرفته که این امر در نهایت به انحلال شاخه نظامی جریان صدر در سال ۲۰۰۸ منجر گشت (یورونیوز، ۲۰۱۸).

سناریوی کنترل حشد نیز به‌طور خاص از سوی حیدر العبادی در دستور کار قرار گرفت. به‌موجب فرمان اجرایی شماره ۹۱ حیدر العبادی در فوریه ۲۰۱۶، حشد شعبی به‌صورت یک تشکیلات نظامی مستقل و نهادی مشروع و قانونی در چارچوب شورای امنیت ملی عراق درآمد. کمیسیون حشد نیز زیر نظر مستقیم دفتر نخست‌وزیر^۲ قرار گرفت. از این حیث، حشد با وزارتخانه‌های دفاع و کشور برابری می‌کند و مانند آن‌ها در شورای امنیت ملی دارای کرسی است. موقعیت و جایگاه حشد شعبی از جهت ایجاد فضایی مستقل و قانونی با منزلت «سرویس ضد تروریسم»^۳ قابل مقایسه است، با این تفاوت که حشد نسبت به سرویس ضد تروریسم قدرت اجرایی و عملیاتی بسیار بیشتری دارد (Rubin, 2019).

در میان بازیگران خارجی، آمریکایی‌ها با هدف تحدید راهبردی حشد، گزینه انحلال را دنبال کرده‌اند. این گروه برخلاف جیش‌المهدی که در ۲۸ اوت ۲۰۰۸ منحل شد، مخالف رها کردن سلاح‌هایشان در مقابل اشغالگری آمریکا هستند (عین‌الهی و مولایی، ۱۳۹۹، ص. ۲۶۱). یکی از ۱۲ شرط پمپئو برای دستیابی به توافقی جدید با ایران، «خلع سلاح و انحلال گروه‌های شبه‌نظامی شیعه» بود. حکومت مرکزی عراق در قالب سناریوی ادغام کامل نیروهای حشد در نیروهای مسلح تلاش کرد به نگرانی‌های ایالات متحده آمریکا نسبت به شبه‌نظامیان پاسخ دهد (TRT World, 2020). دستاورد آمریکایی‌ها از ادغام حشد، قاعده‌مند کردن رفتار این تشکیلات از طریق سازوکار رسمی ارتش عراق و شخص نخست‌وزیر است. به‌موجب این سناریو، حتی اگر حشد به‌صورت تشکیلاتی نظامی نما درآید،

۱. الشرفه الوقیه

2. The Prime Minister's Office (PMO)
3. The Iraqi Counter Terrorism Service

دولت مرکزی مسئول اقدامات آن‌ها خواهد بود. به بیان دیگر، ارتباط نزدیک با شبه‌نظامیان به دولت مرکزی اجازه می‌دهد تا بر آن‌ها نظارت مستقیم داشته باشد و این امر به منزله اعمال کنترل بر اقدامات ساختارشکنانه و مسئولیت‌پذیر کردن گروه‌های مسلح غیردولتی است. سرویس مبارزه با تروریسم نیز اهرم فشار لازم برای کنترل حشد را در اختیار الکاظمی و واشنگتن قرار می‌دهد. حملات نیروهای وابسته به سرویس مبارزه با تروریسم به مقرهای حشد شعبی و کتائب حزب‌الله و دستگیری نیروها و رهبران آن در راستای بالا بردن هزینه‌های کنشگری مستقل حشد صورت می‌گیرد.

طرح تبدیل حشد به یک اداره کل زیر نظر شورای عالی امنیت ملی و ارتش عراق در نوامبر ۲۰۱۶ در پارلمان عراق به قانون تبدیل شد. بر اساس این قانون، پارلمان عراق با پیوستن نیروهای حشد به بدنه ارتش عراق موافقت کرد. مطابق ماده ۱ این قانون، گروه‌ها و نهادهای وابسته به حشد تشکیلات قانونی محسوب می‌شوند که حقوق و وظایف خاصی متوجه آن‌ها است و این حق را دارند تا از هویت خود تا زمانی که تهدیدی برای امنیت ملی عراق محسوب نشود دفاع کنند. آن‌گونه که در ماده دوم تصریح شده، اسامی سابق حشد شعبی حذف و عناوین یگان‌های نظامی مانند لشکر، تیپ و گردان بر آن‌ها اطلاق گشته است و همانند سایر نیروهای مسلح درجه نظامی دریافت می‌کنند. ماده سوم بر قطع ارتباط این نیروها با گروه‌های متبوع سیاسی تأکید کرده و ماده چهارم ناظر به خلع سلاح این نیروها به‌استثنای موارد کسب مجوز آن‌ها است. بر اساس ماده ۵، مناطق حضور نیروهای حشد به‌موجب قانون و رویه حاکم بر نیروهای مسلح تعیین می‌شود. همچنین تمام دفاتر و مقرهایی که نام گروه‌های حشد را داشته باشند بسته می‌شوند. بر اساس بند ۷، حضور هر گروه مسلحی که به‌صورت مجرمانه یا علنی در خارج از چارچوب این دستورات عمل کند ممنوع است. این فرمان هرگونه فعالیت اقتصادی و امنیتی مانند ایست بازرسی و سایر اقدامات خارج از قوانین و چارچوب جدید این نیروها را ممنوع اعلام کرده است (نجات، ۱۳۹۸).

در نهایت، به‌موجب فرمان ۱۰ ماده‌ای عادل عبدالمهدی در ژوئیه ۲۰۱۹ حشد

شعبی در نیروهای مسلح عراق ادغام شد. عبدالمهدی پس از صدور این فرمان اظهار کرد: «اکنون حشد شعبی بخش لاینفکی از ساختار نظامی عراق محسوب می‌شود» و در واکنش به مخالفان این اقدام گفت: «حشد شعبی یک واقعیت بالفعل است که نمی‌توان حتی به تضعیف یا نادیده گرفتن آن فکر کرد. هر کس در چنین فکری باشد به این معنی است که دلسوزی چندانی نسبت به امنیت عراق ندارد. حشد باید در چارچوب سازمانی خود باقی بماند و در عین حال هیچ ساختار مسلحی خارج از چارچوب دولت به فعالیت نپردازد». بر این مبنا، این نیروها در تشکیلات امنیتی عراق ادغام شدند؛ اما تحت فرماندهی وزارت دفاع یا وزارت کشور نیستند. در عوض، از وضعیت ویژه‌ای برخوردار شده‌اند و به‌طور مستقیم به نخست‌وزیر گزارش می‌دهند (Rubin, 2019). در واقع، فرماندهی حشد تحت کنترل نخست‌وزیر و فرماندهی کل نیروهای مسلح عراق قرار گرفت. یکپارچه‌سازی ساختار نظامی - امنیتی عراق و انحصار کاربرد مشروع زور و قدرت نظامی در اختیار دولت، هدف محوری این فرمان بود.

ویژگی بارز روند یادشده این است که در مناطق خاکستری سیاسی و نهادی عراق، حشد از سوی بسیاری از مردم نماینده دولت تصور می‌شود (Redaelli, 2018, p. 10). با این حال، اعتقاد بر این است که فرمان عبدالمهدی اگرچه در ابتدا به حشد به‌عنوان نیروی رسمی مشروعیت بخشیده است، اما در بلندمدت انسجام آن را از بین می‌برد و حشد پس از آن هویت خود را در ماهیت مردمی و غیررسمی خویش و به‌عنوان تشکیلاتی رسمی که ذیل نظر فرماندهی نیروهای مسلح قرار دارد جستجو خواهد کرد. در سطح راهبردی و عملیاتی نیز ضمن آنکه از آزادی عمل این نیروها می‌کاهد، حشد را وادار می‌کند در رفتار و عملکرد خود بر اساس قوانین داخلی و بین‌المللی به شکل ساختاری و نهادی رفتار کند (نکولعل آزاد، ۱۳۹۹، ص. ۸۱). با این حال، حشد در تلاش است با گسترش حوزه فعالیت خود به عرصه‌های سیاسی و اقتصادی، نقش و جایگاه جدیدی را در عراق پساداعش برای خود تعریف کند و از این طریق فشارهای ساختاری و تحریمی آمریکا و مخالفت‌های داخلی را تعدیل نماید.

۴. بازیگری سیاسی حشد

ادغام کنشگران مسلح غیردولتی در ارتش‌های منظم دولتی روندی تدریجی است و هرگونه تعجیل به همراه جهت‌دهی خاص حکومت مرکزی می‌تواند چنین کنشگرانی را به سمت ائتلاف‌سازی و موازنه حکومت از طریق افزایش تحرکات سیاسی و اقتصادی سوق دهد. این موضوع در دو مقطع زمانی نخست‌وزیری حیدر العبادی و مصطفی الکاظمی با عنایت به تلاش‌های این دو برای ایجاد موازنه میان نیروهای خارجی در صحنه عراق، دستور کار سازمان حشد را تحت تأثیر قرار داد. در انتخابات پارلمانی سال ۲۰۱۸، حشد شعبی در قالب تشکیلات سیاسی سازمان بدر خود را به‌مثابه یک بازیگر تعیین‌کننده مطرح کرد. در این انتخابات، ائتلاف فتح به رهبری «هادی العامری» توانست پس از جریان سائرون با ۴۸ کرسی بیشترین آرا را کسب کند. این مهم نقش مؤثری در انتخاب عادل عبدالمهدی در سال ۲۰۱۸ به‌عنوان نخست‌وزیر داشت و به حشد اجازه داد تعدادی از وزارتخانه‌های مهم و مناصب کلیدی دولتی را در اختیار بگیرد (Smith, 2020).

اکنون حشد یکی از بلوک‌های اصلی قدرت در پارلمان عراق به شمار می‌آید. نفوذ شدید سازمان بدر در وزارت کشور نیز در افزایش کنشگری حشد نقش داشته است (IISS, 2019, p. 134). مخالفان، تحول یادشده را نقض ماده ۹ قانون اساسی و ماده ۷۴ قانون مجازات نظامی عراق می‌دانند. به‌موجب این مفاد قانونی، اعضای نیروهای مسلح عراق از فعالیت‌های سیاسی منع شده‌اند. بر مبنای این دیدگاه، منطقه خاکستری میان یک گروه مسلح غیردولتی و یک موجودیت سیاسی، انحصار حکومت مرکزی بر قوه قهریه را تضعیف می‌کند (Mansour, 2018). یکی از عوامل اصلی ایجاد شکاف در حشد، تأکید طرفداران حشد عتبات بر لزوم پایبندی به قانون اساسی و ممنوعیت حضور و ایفای نقش نیروها و تشکیلات حشد در حوزه سیاسی است. مخالفان حتی فرمان مالکی در زمان تشکیل حشد را نیز نوعی عدول از خط‌مشی حزب الدعوه تلقی می‌کنند. این حزب به‌واسطه ایدئولوژی بنیان‌گذار آن محمدباقر صدر، از ایجاد هرگونه تشکیلات نظامی خودداری کرده است. الدعوه ضمن ترویج انحصار کاربرد زور

در اختیار دولت مرکزی باور داشت بازیگران شبه‌نظامی در دسرساز هستند. نکته مهم درباره کنشگری سیاسی و حتی اقتصادی حشد شعبی در دوران پس از ادغام در نیروهای مسلح، محدودیت‌های وضع شده در قانون مجازات نظامی عراق است. قانون مزبور به صراحت از نیروهای متحد خارجی حمایت می‌کند. بر اساس ماده ۵ «جنایاتی که علیه نیروهای متعلق به ارتش یک کشور متحد در حین انجام عملیات نظامی مشترک انجام شود، زمانی جنایت علیه نیروهای عراقی محسوب می‌شود که این کشور با عراق توافق متقابل کرده باشد». بازخواست گروه‌های زیرمجموعه حشد در ارتباط با حملات به آمریکایی‌ها در عراق عمدتاً بر مبنای این ماده توجیه می‌گردد. به‌علاوه اعضای نیروهای مسلح عراق بر اساس فصل‌های ۹ و ۱۰ قانون یادشده از انواع سودجویی منع شده‌اند. ماده ۶۱ برای کسانی که از اختیارات نظامی خود برای تصرف وجوه دیگران یا جمع‌آوری پول بدون مجوز استفاده کنند، ۱۰ سال حبس تعیین کرده است (Smith, 2020).

۵. تغییر شکل و کنشگری حشد شعبی در پرتو ساخت شکننده دولت عراق

کنشگری مستقل حشد شعبی در شرایط پس از ادغام آن در نیروهای مسلح عراق نیز تداوم یافته است. حشد تلاش کرده تا رویکرد تقابلی دولت الکاظمی در قبال شبه‌نظامیان و پیوند آن‌ها با اجزای محور مقاومت را نیز تعدیل نماید. اختلاف دولت الکاظمی و حشد شعبی در ماجرای دعوت از سوریه برای شرکت در اجلاس بغداد به اوج خود رسید. الکاظمی از دعوت دولت اسد برای اجلاسی با محوریت همسایگان عراق خودداری کرد؛ درحالی‌که «فالح فیاض»، رئیس حشد شعبی، بدون هماهنگی وزارت خارجه عراق از سوریه برای شرکت در اجلاس بغداد دعوت نموده بود. وزارت امور خارجه عراق در بیانیه‌ای در این زمینه، اعلان داشت: «دعوت‌نامه‌های رسمی از طریق کانالی رسمی تحت عنوان نخست‌وزیر عراق ارسال می‌شوند. هیچ طرف دیگری حق ارسال دعوت‌نامه به نام خود را ندارد» (The Arab Weekly, 2021).

رژه نظامی ۲۶ ژوئن ۲۰۲۱ نیروهای حشد در کمپ اشرف به‌وضوح استقلال

مالی و ظرفیت سازمانی مستقل این نهاد از دولت را برجسته کرد. افزون بر این، قدرت نظامی حشد را تا سرحد یک ارتش تمام‌عیار فراتر از قوای مسلح، نیروهای ضدتروریسم و پلیس فدرال عراق ارتقا داد (Nadimi and Knights, 2021). شکاف‌های درونی حشد شعبی در این مورد نیز برجسته شد. به‌عنوان مثال، نیروهای حشد عتبات وابسته با آیت‌الله سیستانی در این رژه شرکت نکردند. با این حال، رژه مزبور به‌نوعی وزن سیاسی ائتلاف فتح در انتخابات پارلمانی ۲۰۲۱ را افزایش می‌داد (العرب، ۲۰۲۱). ادغام حشد در نیروهای مسلح عراق این امکان را در اختیار این گروه قرار داده است که از مشروعیت، سلاح و بودجه عمومی برخوردار شوند. در بودجه سال ۲۰۲۱ عراق، ۲,۵ میلیارد دلار برای حشد شعبی پیش‌بینی شده است که نسبت به سال ۲۰۱۹ افزایشی ۴۵,۷ درصدی را نشان می‌دهد (Foltyn, 2021).

قدرت مالی، توان نظامی و سیاسی مستقل امکان ادامه فعالیت و بازتعریف مأموریت‌های پیشین در ساختار جدید نیروهای مسلح عراق را برای حشد به وجود آورده است. در این میان، الکاظمی تلاش کرده حکومت مرکزی را طرف اصلی دارنده انحصار کاربرد مشروع زور و نیروی نظامی در صحنه عراق نشان دهد. دستگیری اعضای حشد شعبی از جمله «قاسم مصلح»، فرمانده عملیات حشد در استان الانبار، بار دیگر دوگانه گسترش توان نظامی و سیاسی حشد و تلاش دولت برای احیای اقتدار از دست‌رفته را برملا کرد. با این حال، حتی در این موضوع نیز اعلام آماده‌باش حشد شعبی و اعمال فشار سیاسی و نظامی در نهایت حکومت الکاظمی را وادار به عقب‌نشینی از موضع خود و آزادی فرمانده حشد شعبی کرد. مواردی که ذکر شد، همگی از تداوم استقلال عمل نظامی، سیاسی و اقتصادی حشد شعبی از دولت مرکزی در دوره پس از ادغام این سازمان در نیروهای مسلح عراق حکایت دارند.

۶. انشعابات درونی حشد شعبی

تقسیم حشد به دو جریان «عتبات» (مرجعیت) و «ولایی»، از انشعابات اصلی

درونی این جریان به شمار می‌رود. از منظر دیگر، انشعابات درونی حشد را می‌توان به «گروه‌های همسو با ایران»، «طرفداران آیت‌الله سیستانی» و «گروه‌های هوادار مقتدی صدر» تقسیم کرد. حشد ولایی که از آن با نام «حشد ایران» نیز یاد می‌شود، هسته مرکزی حشد شعبی را تشکیل می‌دهد. این گروه از آن جهت به حشد ولایی شهرت یافته که قائل به نظریه ولایت فقیه در خوانش اسلام انقلابی آن است. از این منظر، مبارزه با داعش تنها فصلی از مبارزه گسترده‌تر علیه قرائت‌های انحرافی سنی و نظم جهانی انگلو-آمریکایی است؛ منازعه‌ای که در آن جمهوری اسلامی ایران حامی و پشتیبان اصلی مستضعفان جهان و رهبر محور مقاومت به شمار می‌رود. گروه‌های همسو با ایران به موجب قانون بودجه ۲۰۱۸ بیش از ۱۰۰ هزار نفر از اعضای حشد را تشکیل می‌دهند. اعضای سازمان بدر که پیوندهای ارگانیک عمیقی با ایران دارند، عمدتاً در این دسته‌بندی قرار می‌گیرند (IISS, 2019, p. 122).

حشد عتبات عمدتاً دنباله‌رو مواضع فقهی-دینی و سیاسی آیت‌الله سیستانی است. گروه اخیر مشتمل بر چهار گروه شبه‌نظامی تیپ رزمی امام علی (ع) (تحت فرماندهی شیخ طاهر الخاقانی)، تیپ رزمی العباس (زیر نظر سید احمد الصافی، امام جمعه کربلا و نماینده آیت‌الله سیستانی)، گردان علی اکبر (زیر نظر شیخ عبدالمهدی الکربلایی، امام جمعه کربلا و نماینده آیت‌الله سیستانی) و انصار المرجعیه (تحت فرماندهی سیدحمید الیاسری، نماینده مرجعیت در استان سماوه) می‌شود. انتساب این گروه‌ها به عتبات، به دلیل تأسیس و حمایت مالی آن‌ها از طرف آستان‌های مقدس است. به لحاظ نظامی و اداری، حشد مرجعیت زیر نظر مستقیم شخص نخست‌وزیر به‌عنوان فرماندهی کل نیروهای مسلح قرار دارد (Al-Jazeera, 2020). افزون بر این، حشد عتبات با استناد به فتاوی مرجعیت در خصوص حرام بودن حضور در جنگ در خارج از خاک عراق، ممنوعیت تأسیس حزب و کاندیدا شدن در انتخابات و تصدی پست‌های دولتی، بسیاری از اقدامات حشد ولایی را زیر سؤال برده‌اند (الحلو، ۲۰۲۰). در ۱۳ سپتامبر ۲۰۲۰، آیت‌الله سیستانی در دیدار نماینده ویژه دبیر کل در نمایندگی سازمان ملل متحد در عراق،

از اقدامات الکاظمی در مقابله با گروه‌های شبه‌نظامی به‌طور رسمی حمایت کرد: «دولت فعلی متعهد به تداوم و قاطعیت در تحمیل اقتدار دولت و بازپس‌گیری تسلیحات غیرمجاز است» (Malik, 2020)؛ بنابراین، درحالی‌که خروج نیروهای حشد عتبات از شمول حشد شعبی می‌تواند به‌منزله سلب بخشی از مشروعیت ناشی از نهاد مرجعیت باشد، کسب مشروعیت قانونی تا حدودی نقصان یادشده را برطرف می‌سازد.

دست بالای حشد ولایی در تصمیم‌گیری شورای حشد به نارضایتی جریان عتبات دامن زد. جریان عتبات همچنین از توزیع نابرابرانه منابع در کمیسیون واحدهای بسیج مردمی شکایت دارد (Smith, 2020). این گروه‌ها در بیانیه‌ای با انتصاب ابوفدک به‌جای ابومهدی المهندس مخالفت کردند. به عقیده آن‌ها، حشد شعبی نباید در تنش‌ها و مجادلات منطقه‌ای به ابزار نامتقارن کشورهای خارجی تبدیل شود. آن‌ها همچنین خواستار سازمان‌دهی جدید در مراتب اداری حشد بوده‌اند (چوکن اوغلو، ۲۰۲۰). حشد مرجعیت همچنین با ورود گروه‌های مورد حمایت ایران به جنگ داخلی سوریه مخالفت نموده و نسبت به تبدیل عراق به میدان منازعه ایران و ایالات متحده آمریکا ابراز نگرانی کرده است.

صدری‌ها نیز تحت رهبری مقتدی صدر مشتمل بر شبه‌نظامیان سرایا السلام هستند. سرایا السلام گرچه از نظر فنی همچنان ذیل حشد قرار دارد؛ اما زودتر در روند ادغام در ارتش عراق قرار گرفت و مقتدی صدر نیز بارها خواستار انحلال حشد گشت (Webster, 2021). عمده تلاش صدر معطوف به کسب قدرت و استقرار دولت تکنوکرات، هژمونی بر مسئله مرجعیت مذهبی (گرایش به مرجعیت عربی نسبت به مرجعیت عام) و نهادینه کردن روح ناسیونالیسم عربی و رهبری گفتمان ملی‌گرایی در عراق است (متنی، ۱۳۹۹، ص. ۱۵۴). الگوی صدر در بهره‌گیری از گروه‌های مسلح غیردولتی تفاوت معناداری با اغلب الگوهای رایج سازمان‌های شبه‌نظامی دارد؛ برخلاف الگوی حشد ولایی، جیش المهدی و شبه‌نظامیان سرایا السلام از طریق روندی از پایین به بالا به دست بازیگران غیردولتی رسمیت یافته‌اند. درواقع، تشکیلات شبه‌نظامی صدر توسط بازیگر

غیردولتی و نه دولتی شکل گرفته است (Taha, 2019, p. 13). مقتدی صدر در عین حال که در برابر انحلال تشکیلات شبه‌نظامی خود یعنی سرایا السلام مقاومت می‌کند، مخالف افزایش قدرت و نفوذ شبه‌نظامیان رقیب است.

۷. ترور سرداران مقاومت و آینده حشد شعبی

راهبرد آمریکا برای مقابله با حشد شعبی، ادغام گروه‌های میانه‌رو حشد (به‌ویژه حشد مرجعیت) در نیروهای مسلح عراق و مقابله مستقیم با گروه‌های شبه‌نظامی وابسته به ایران است (نکولعل‌آزاد، ۱۳۹۹، ص. ۸۲). تنش‌های میان آمریکا و ایران در عراق در ۲۸ دسامبر ۲۰۱۹ به میزان قابل توجهی افزایش یافت؛ درست زمانی که واشنگتن مدعی شد یک پیمانکار آمریکایی در پایگاهی نظامی در کرکوک به دست نیروهای کتائب حزب‌الله کشته شده است و در مقابل، ایالات متحده تأسیسات کتائب در مرز عراق و سوریه را هدف قرار داد. مایک پمپئو، وزیر خارجه وقت آمریکا در سفر ۷ می ۲۰۱۹ به بغداد حامل این پیام بود که «هر حمله شبه‌نظامیان طرفدار ایران که به شهروندان آمریکایی در عراق آسیب برساند، حمله ایران تلقی خواهد شد و پاسخ نظامی ایالات متحده علیه منافع ایران در عراق را به دنبال دارد» (Knights, 2019, p. 9). در پی این تحول، نیروهای کتائب وارد منطقه سبز شدند و سفارت آمریکا را به محاصره درآوردند. در واکنش، ترامپ با صدور فرمان حمله پهپادی به کاروان سپهد قاسم سلیمانی و ابومهدی المهندس در نزدیکی فرودگاه بغداد، منازعه با حشد و مقاومت را وارد مرحله جدیدی کرد.

ابومهدی المهندس تا قبل از ترور، نقش اصلی را در سازمان‌دهی و فرماندهی نیروهای حشد داشت. هدف اصلی ایالات متحده از انجام این عملیات، مختل کردن جریان تصمیم‌گیری و روند عملیاتی محور مقاومت از طریق قطع بازوهای اصلی میدانی و عملیاتی آن در نیروی قدس و حشد شعبی بود. به‌موازات آن، تشدید شکاف میان جریان‌های سیاسی شیعه از یکسو و میان شیعیان و کردها و اهل سنت از سوی دیگر گزینه مطلوبی برای واشنگتن به شمار می‌آید. در میان جریان‌های شیعی، جریان صدر و جریان ملی حکمت بر آن‌اند که با استفاده از خلأ قدرت ناشی از شهادت المهندس وزن سیاسی و نظامی خود را افزایش دهند.

کردها و اهل سنت نیز با حاضر نشدن در رأی‌گیری پارلمان عراق درباره اخراج نیروهای آمریکایی و منع استفاده آن‌ها از حریم هوایی عراق، اختلاف خود را با طرح‌های حشد و مقاومت عراق علنی کردند. این گروه‌ها معتقدند با خروج آمریکا و ایجاد خلأ قدرت در عراق، توازن قوا در ساختار سیاسی، نظامی و امنیتی عراق بیش از پیش به نفع شیعیان و حشد رقم می‌خورد.

تحول رخ داده در راهبرد محور مقاومت در حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی و مقابله با راهبرد نوین آمریکا در عراق، افزایش کنشگری از طریق گروه‌های شبه‌نظامی ناشناخته و زیرزمینی است. گروه‌هایی چون عصبه الثائرين، اصحاب الکهف، اولیاء سرایا الدم، قاصم الجبارین، ثار المهندس، قبضه الهدی و لواء منتقمون جبهه جدیدی را در حمایت از حشد و تشکیلات تابعه آن به وجود آورده‌اند. این گروه‌ها که به‌طور زیرزمینی فعالیت می‌کنند، فاقد رهبری مشخص، سخنگو و حتی سابقه تاریخی مشخص هستند. هدف از شکل‌گیری این تشکیلات جدید، برداشتن فشار از رهبران سیاسی و دینی شیعه و تحت تأثیر قرار دادن تلاش‌های آمریکا برای تعقیب گروه‌هایی است که علیه منافع آن‌ها در عراق عملاتی را اجرا می‌کنند (سالم، ۲۰۲۰)؛ بنابراین از این طریق، امکان دور زدن تحریم‌های ایالات متحده و تعقیب ایده اصلی محور مقاومت یعنی «اخراج نیروهای آمریکایی» فراهم می‌شود.

مصطفی الکاظمی، نخست‌وزیر عراق، بازیگری تعیین‌کننده در روند یادشده است. برکناری فالح فیاض از سمت رئیس و مشاور امنیت ملی عراق و انتصاب عبدالغنی الاسدی فرمانده سابق دستگاه ضدتروریسم عراق برای این پست به‌نوعی چراغ سبز او به آمریکایی‌ها قلمداد می‌شود. این امر از آنجایی اهمیت می‌یابد که نیروهای سرویس مبارزه با تروریسم در ژوئن ۲۰۲۰ با حمله به یکی از مراکز حشد شعبی در جنوب بغداد، برخی از نیروهای کتائب را بازداشت کردند. موضع ایران و حشد در قبال گفت‌وگوهای راهبردی عراق با آمریکا نیز اجرایی شدن مصوبه پارلمان عراق مبنی بر خروج نیروهای آمریکایی است. حال آنکه دستور کار اصلی آمریکا در این نشست‌ها دور زدن این مصوبه و تقلیل مقوله خروج

کامل به کاهش نیروها است. استقرار سامانه‌های پاتریوت در پایگاه عین‌الأسد و آزمایش این سامانه در سفارت آمریکا در منطقه سبز از عزم جدی این کشور برای تداوم حضور نظامی و مقابله با نفوذ ایران در عراق حکایت دارد. به نظر می‌رسد با عنایت به ملاحظات چگونگی فشارهای اقتصادی آمریکا و همچنین تلاش کاظمی برای ایجاد موازنه میان نیروهای داخلی و خارجی در نهایت وی با خواسته‌های آمریکا در این زمینه موافقت کند.

نتیجه‌گیری

کنشگری حشد شعبی از بازیگر شبه‌نظامی غیردولتی به یک بازیگر دولتی چندبعدی توسعه پیدا کرده و این سازمان از طریق ادغام در نیروهای مسلح ضمن تغییر ساختار نظامی - امنیتی عراق به‌ویژه سرویس ضدتروریسم شرایط جدیدی را در صحنه معادلات عراق و منطقه رقم زده است. در نتیجه تحولات یادشده، حشد شعبی مشروعیت یک بازیگر دولتی را به دست آورد؛ درحالی‌که سطح بالایی از استقلال در کنش‌های امنیتی، سیاسی و اقتصادی را که عمدتاً در کنش بازیگران شبه‌نظامی غیردولتی انعکاس می‌یابد حفظ نموده است. حکومت مرکزی عراق فاقد اراده یا ظرفیت سیاسی لازم برای مدیریت تکه‌تکه شدن قدرت و امنیت است و این امر زمینه‌های شکل‌گیری و تداوم مأموریت حشد را فراهم نمود؛ اما با افزایش فشارهای آمریکا و کشورهای عربی به حکومت مرکزی، در نهایت تغییر شکل حشد به‌صورت ادغام در نیروهای مسلح عراق در دستور کار قرار گرفت.

بنابراین، در نتیجه تشدید ضعف و فروماندگی دولت در عراق و دخالت دو عنصر تعارض گروه‌های قومی - مذهبی، انشعابات درونی حشد شعبی و ایفای نقش بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی، روند بازیگری و کنشگری عملیاتی حشد شعبی دستخوش دگرگونی شده است. شکاف ملت و دولت باعث ریزش جدی در صف نیروهای ارتش عراق و سقوط دومین‌وار استان‌های عراق توسط داعش گشت. شکل‌گیری و گسترش دامنه فعالیت و مأموریت‌های حشد نیز با اتکا به خلأ یادشده صورت گرفت. حکومت مرکزی به‌واسطه عدم دسترسی انحصاری به ابزار زور و نیروهای نظامی عملاً فاقد اراده و توان لازم برای مدیریت اقدامات

بازیگران گریز از مرکز و تهدیدات داخلی و خارجی است.

در شرایط ایفای نقش حشد به‌عنوان بازیگر شبه‌نظامی غیردولتی، نیروهای حشد استقلال عمل بیشتری داشتند. با تبدیل وضعیت حشد به یک بازیگر دولتی چندبعدی، تغییری در مأموریت این نیروها ایجاد نشده و دستور کار اخراج نیروهای آمریکایی به سطح پارلمان و حملات موشکی و راکتی به کاروان‌های نظامی آمریکا گسترش یافته است. در واقع، این نیروها به‌واسطه ادغام در ارتش و ساختار سیاسی کشور توان چانه‌زنی قابل توجهی را به دست آورده‌اند و به‌طور هم‌زمان برای جلوگیری از به مخاطره افتادن چنین موقعیتی، واحدهای شبه‌نظامی جدیدی مأموریت پاسخ سخت به حضور نظامی آمریکا را تعقیب می‌کنند. حشد تلاش کرده تا رویکرد تقابلی دولت الکاظمی در قبال شبه‌نظامیان و پیوند آن‌ها با اجزای محور مقاومت را نیز تعدیل نماید. سازمان بدر و عصائب اهل الحق، عهده‌دار پیگیری سیاسی مأموریت مزبور هستند.

حشد و حکومت مرکزی عراق نفع مشترکی در مقابله با داعش دارند؛ اما زمانی که بحث خروج نیروهای آمریکایی از منطقه پیش می‌آید، وجوه تمایز دو طرف برجسته می‌شود. حکومت الکاظمی در قالب سازوکارهایی چون گفت‌وگوی راهبردی با واشنگتن و احیای روابط با عربستان سعودی، امارات متحده عربی، مصر و اردن درصدد برقراری موازنه میان بازیگران خارجی در عراق است تا از این طریق مانع ایجاد خلأ قدرت در کشور و بهره‌برداری هویت‌های فروملی معارض و بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی شود. از این‌رو، بخش قابل توجهی از بدنه نیروهای حشد در تضاد با اقدامات و تحرکات وی قرار می‌گیرند. واشنگتن در عمل بر حساسیت سنی‌ها و کردها در زمینه گسترش فعالیت‌های حشد به حوزه‌های سیاسی و اقتصادی و تداوم تعامل راهبردی با ایران و محور مقاومت دامن زده است. از این‌رو، ایالات متحده با اختصاص سهمی از بودجه عراق به حشد مخالفت کرده و سناریوی انحلال آن یا دست‌کم اخراج تدریجی عناصر مخالف خود را که در نیروهای مسلح عراق ادغام شده‌اند مدنظر دارد.

منابع

- الجبوری، عادل (۲۰۲۰/۰۴/۰۵)، الخطوات الاميركيه الاخيرة فى العراق... انسحاب ام هروب الى الامام؟ المعلومه،
<https://www.almaalomah.com/2020/04/05/466683/>
- چوکن اوغلو، تایلان (۲۰۲۰، می). شکاف در حشد شعبی: پیامدها و احتمالات. مرکز مطالعات ایرانی آنکارا. بازیابی شده از: <https://iramcenter.org/fa/-the-process-of-secession-its-aftermath-and-the-possibilities>
- حامد آزاد، امیر (۱۳۹۹). الگوی تشکیل و تحدید حشد شعبی در عراق، فصلنامه سیاست جهانی، ۹(۳)، ۷۹-۱۰۲. <https://doi.org/10.22124/wp.2020.16813.2535>
- الحلو، مشتاق (۲۰۲۰، نوامبر). همایش حشد عتبات و تأثیر آن بر مشروعیت حشد ولایی. مرکز مطالعات ایرانی آنکارا. بازیابی شده از: <https://iramcenter.org/fa/atabat-units-conference-its-impact-on-the-legitimacy-of-velayi-unites>
- ذوالفقاری، مهدی و عمرانی، ابوذر (۱۳۹۸). عراق به مثابه دولتی فرومانده و تأثیر آن بر امنیت بین المللی، دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، ۷(۲)، ۵۶-۲۹. <https://doi.org/10.22070/iws.2019.4308.1774>
- سالم، زید (۲۱ آوریل ۲۰۲۰)، ۳ ملیشیات عراقیه جدیدة: أذرع جانبیه لإيران ضد أميركا، العربی الجدید، -<https://www.alaraby.co.uk/politics/2020/4/20/3>
- العرب (۲۰۲۱/۰۶/۲۳)، لی ذراع بین الكاظمی والمیلیشیات: منع استعراض للحشد الشعبی فی بغداد، <https://alarab.co.uk/>
- عین‌الهی، بهرام و مولایی، یوسف (۱۳۹۹). مدل تحلیلی برای تبیین شخصیت حقوقی گروه‌های مسلح غیردولتی تحت حقوق بشر دوستانه بین‌المللی: مطالعه گروه‌های شیعه و گروه‌های منشعب از القاعده در عراق و سوریه، فصلنامه روابط خارجی، ۱۲(۲)، ۲۸۴-۲۴۵.
- متنی، ایوب (۱۳۹۹). خیزش مجدد ناسیونالیسم عربی- عراقی در عراق (۲۰۲۰-۲۰۰۳)، فصلنامه روابط خارجی، ۱۲(۱)، ۱۳۱-۱۶۱.
- نجات، سید علی (۱۳۹۸، آذر). ادغام حشد الشعبی در نیروهای مسلح عراق؛ دلایل و پیامدها. یادداشت راهبردی پژوهشکده مطالعات راهبردی. بازیابی شده از:

<https://risstudies.org>

نکولعل آزاد، فاطمه (۱۳۹۹). محور مقاومت؛ از مفهوم‌پردازی تا پیوند با امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی ایران. تهران: مؤسسه ابرار معاصر.

یورونیوز (۲۰۱۸). جدایی مقتدی صدر از ایران؛ چرا و چگونه؟. بازیابی شده ۴ مهر ۱۴۰۰، از <https://per.euronews.com/2018/05/17/the-separation-of-moghtada-from-iran-how-and-why>

Ahram, A. (2011). *Proxy Warriors: The Rise and Fall of State-Sponsored Militias*. Stanford: Stanford University Press.

Al-Jazeera (2020). *Cash-strapped Iran struggles to maintain sway over Iraq militias*. <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/11/cash-strapped-iran-struggles-to-maintain-sway-over-iraq-militias>

Al-Nidawi, O. (2019). *The growing economic and political role of Iraq's PMF*. <https://www.mei.edu/publications/growing-economic-and-political-role-iraqs-pmf>

Badawi, T. (2020). Kadhimi's Push Against Iran-Supported Paramilitaries, *Carnegie Endowment for International Peace*.

Bohmelt, T., & Clayton, G. (2017). Auxiliary Force Structure: Paramilitary Forces and Progovernment Militias. *Comparative Political Studies*, 51(2), <https://doi.org/10.1177/0010414017699204>

Buddhika B., Kevin, P., Will R(2017), Iraq's Path to State Failure. *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/iraq%E2%80%99s-path-to-state-failure>

Butler, C., Sabine, C., Neil, M(2014). The Impact of Pro-Government Militias on Human Rights Violations, *International Interactions*, 40(5), 812-836. <https://doi.org/10.1080/03050629.2014.932783>

Gulmohamad, Z. (2020). The Evolution of Iraq's Hashd al-Sha'abi (Popular Mobilization Forces), in: Amour, Philipp, *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East*, Springer Nature.

Foltyn, S. (2021). The Soleimani Assassination Was Supposed to Weaken Iraqi Militias. Instead, They're Flexing Their Muscles. *Politico*.

Hannah, J. (2019). Iran-Backed Militias Are In Iraq to Stay. *Foreign Policy*.

Hasan, H., & Khaddour, K. (2020). The Transformation of the Iraqi-Syrian Border: From a National to a Regional Frontier, *Carnegie Middle East Center*.

Katz, B. (2018). Axis Rising: Iran's Evolving Regional Strategy and Non-State Partnerships in the Middle East, *The Center for Strategic and*

International Studies (CSIS).

- Knights, M. (2019). Iran's Expanding Militia Army in Iraq: The New Special Groups. *The CTC Sentinel*, 12(7).
- Malik, H. (2020). Can Kadhimi curb the influence of Iran-backed militias in Iraq? *Atlantic Council*.
- Malik, H. (2021). Sistani vs. the Militias: The Future of Iraqi Sovereignty. *The Washington Institute for Near East Policy*.
- Mansour, R., & Jaber, F. (2017). The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future, *Carnegie Middle East Center*.
- Mansour, R. (2018). *More Than Militias: Iraq's Popular Mobilization Forces Are Here to Stay*. <https://warontherocks.com/2018/04/more-than-militias-iraqs-popular-mobilization-forces-are-here-to-stay/>.
- Nadimi, F., & Knights, M. (2021). Militias Parade Under the PMF Banner (Part 1): Drone Systems, *The Washington Institute for Near East Policy*.
- Redaelli, R. (2018). The Osmotic Path: The PMU and The Iraqi State. *The Italian Institute for International Political Studies (ISPI)*.
- Rubin, A. (2019). Iraq's Militias, Accused of Threatening U.S., Pose a Quandary for Iraq, *The New York Times*.
- Smith, C. (2020). What's next for coalition forces in Iraq? *the Middle East Institute*. <https://www.mei.edu/publications/whats-next-coalition-forces-iraq>
- Taha, A. (2019). Turning ex-combatants into Sadris: explaining the emergence of the Mahdi Army. *Middle Eastern Studies*, 55(3), 357-373. <https://doi.org/10.1080/00263206.2018.1550078>
- The Arab Weekly (2021). Pro-Iran militia muddles Iraq-Syria ties, sparks doubts about conference. <https://the arabweekly.com/pro-iran-militia-muddles-iraq-syria-ties-sparks-doubts-about-conference>
- The International Institute for Strategic Studies (2019), Iran's Networks of Influence in the Middle East, *the International Institute for Strategic Studies (IISS)*.
- TRT World (2020). *Who are Iran-backed militia Kataib Hezbollah in Iraq?* <https://www.trtworld.com/middle-east/who-are-iran-backed-militia-kataib-hezbollah-in-iraq-32672>
- Webster, T. (2021). *The Shadow Militias of the Iraqi Popular Mobilization Units*, *International Affairs House*. <https://www.internationalaffairshouse.org/the-shadows-militias-of-the-iraqi-popular-mobilization-units/>